

İSTANBUL'UN İLK BELEDİYE BAŞKANI HIZIR BEY ÇELEBİ

ISTANBUL'S FIRST MUNICIPAL PRESIDENT KHIDR BEY CHALABI

Öğr. Gör. Abdullah ELMAS

Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yerel Yönetimler Bölümü
abdullahelmas@siirt.edu.tr Siirt/Türkiye

Hüseyin YILMAZ

Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, huseyinyilmaz@siirt.edu.tr
Gaziantep/Türkiye

ÖZ

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u aldıktan sonra şehre bugünkü modern anlamda olmasa da ilk belediye başkanı olarak Hızır Bey Çelebi'yi tayin etmiştir. Nasrettin Hoca'nın torunlarından olan Hızır Bey'in dönemin en bilgin kişilerinden olduğu görülmektedir. O dönemde belediye adı verilen yerel yönetim birimlerinin olmadığı ancak "kadı"ların yargıçlık görevi yanında belediye hizmetlerini yardımcıları ile birlikte gördüğü anlaşılmaktadır. Bu çalışmada İstanbul'un ilk kadısı olan ve Fatih Sultan Mehmet'in çok değer verdiği Hızır Bey Çelebi'nin hayatına, İstanbul'da belediyecilik anlamında yaptığı icraatlara yer verilmiştir. Çalışma belge incelemesine dayanan nitel bir araştırma niteliğindedir. Araştırmada elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Hızır Bey Çelebi, kadılık, Fatih Sultan Mehmet dönemi belediye hizmetleri

ABSTRACT

After the conquest of Sultan Mehmet the Conqueror of Istanbul, the city appointed Khidr Bey Chalabi as the first mayor even though it is not in modern sense today. Khidr Bean, is one of the most intelligent people of his time. At that time, it is understood that there are no local government units called municipalities but that "kadis" see municipal services together with their assistants besides the duty of judges. In this study, the actions performed by Khidr Bey Chalabi, the first kadis of Istanbul, which Fatih Sultan Mehmet valued highly, in the sense of municipality in Istanbul will be included in his life. The study is a qualitative research based on a document review. The data obtained in the research will be analyzed with descriptive analysis method.

Key words: Hızır Bey Chalabi, kadhi, municipality services during the period of Fatih Sultan Mehmet

1. GİRİŞ

Asıl adı Hızır Çelebi bin Celaleddin olan Hızır Bey Çelebi, 6 Ağustos 1407 tarihinde Sivrihisar'da doğmuştur¹. Babası Sivrihisar kadısı Emir Arif Celaleddin Efendi'dir². Hızır Bey, kendisinin ve kendisine atfedilen fıkralarıyla meşhur zamanın âlimi ve nüktedanlığı ile bilinen Nasrettin Hoca'nın soyundan

¹ Abdülkadir Erdoğan, "Onbeşinci asır ortalarında İstanbul'da bir Türk bilgini: Hızır Bey- hayatı ve eserleri" Konya Dergisi, 57, 1943. İlk kısmı yayınlanan çalışmasında Hızır Bey'in doğduğu yer şimdiki Sivrihisar olarak kabul edilmiyor. Akşehir'e yakın eskiden mevcut küçük Sivrihisar kasabasında doğmuştur.

² Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Esmâü'l-Müellifin*'inde İbni'l Kadi Celal maddesinde Hızır Bey Çelebi'nin künyesi şu şekilde yazılır: Hızır Bey bin el-Kadı (Celaleddin bin Sadruddin bin İbrahim min ahfadı Nasirüddini'r-rumiyyü'l-hanefi). Hızır Bey'in babası isminin Emir Arif olduğunu Fatih Kütüphanesi'nde 437 No'da kayıtlı tefsirden *Mealimu't- Tenzil*'in üçüncü cüzünde kızı Sultan Hatun (Hacı Kadın)'un vakfiyesi üzerinde bulunmuştur. Hızır Bey'in beğliği de babası olan Emir Arif'den miras olarak geçmiştir. Hakikaten kendisi beydir. Ve daima künyelerinde Hızır Bey olarak tanınmıştır. Celalüddin ismi ise o devirde kendisine verilmiş Selçuk lakaplarındandır. Babası Sadruddin'in de böyle bir lakabı olması ihtimali fazladır.

gelmektedir (Babinger, Tarihsiz: 1010; Mecdi Efendi, 1852:111;Tahir, 1971: 337; Yazıcıoğlu, 1993: 549; Erdoğan, 1943: 57; Ziyaoğlu, 1992: 32; Ergin, 1995: 288; Armağan, 2005: 326; Ünver, 2015: 65). Zamanın koşullarına uyarak ilk eğitimini babasından alan Hızır Bey, daha sonra devrin meşhur âlimlerinden Mevlana Yeğen'in öğrencisi olmuş, ondan akli ve nakli ilimler tahsil etmiştir. Mevlana Yeğen çok beğendiği ve yetişmesine ayrı bir ilgi gösterdiği öğrencisi Hızır Bey'e biricik kızını vermiş, onu damat edinmiştir. Bu evlenmeden üçü erkek ikisi kız beş çocuk dünyaya gelmiştir (Tulum, 1971; Babinger, 1954:574-575; Hammer, 1884: 218).

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden önce bir yandan fetih hazırlıklarında bulunurken diğer yandan fırsat bulduğu günlerde huzurunda bilginleri toplamakta, onlarla bilimsel sohbetler yapmakta, bilginler arasındaki görüşmeleri ve tartışmaları izlemektedir. Bu toplantılara şehirde herhangi bir nedenle bulunan yabancı bilginler de katılmakta, eğer uzaktan adları duyulmuş olanlar varsa onlar da davet edilmektedir (Ünver, 2015: 67). Başkent Edirne'de Fatih'in huzurunda yapılan toplantılar sürüp giderken Mısır'dan gelen Arap bir bilginin katıldığı toplantılarda sorduğu sorulara devrin bilginlerinden hiçbiri cevap verememektedir. Bu durum Fatih'i oldukça üzmetmektedir. Fatih'e vezirlerinden biri "... Ulu Hakanım, Sivrihisar'da genç bir müderris vardır. Ferman buyurursanız onu çağıralım, yarışmaya katılsın. Umarız ki o sizi memnun edecektir," der (Ziyaoğlu, 1992: 37). Hızır Bey Arap bilginin sorduğu tüm sorulara güzel bir şekilde cevap vermiştir. Ancak Hızır Bey'in Arap bilginine sorduğu sorulara Arap bilgin cevap verememiş ve Arap bilgin özür dileyerek huzurdan çıkmış, hatta üzüntü içinde Edirne'yi terk etmiştir.

Fatih Sultan Mehmet bu sonuçtan o kadar kıvanç duyar ki, sırtındaki kürkünü çıkararak ve padişah armağanı olarak (Hil'at) Hızır Bey'in sırtına giydirmiş ve Hızır Bey'e Bursa'daki yeşil medresenin müderrisliği vermiştir. İki yıl kadar Bursa'da kalan Hızır Bey, fetih ordusu ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Fatih'in hocası Molla Gürani ve diğer ünlü bilginlerle birlikte İstanbul'un kuşatmasında bulunmuştur. Fetih olayından bir gün sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından 30 Mayıs 1453 'te İstanbul kadılığına getirilmiştir.

2. KADIKÖY'E UNVANI VERİLEN HIZIR BEY ÇELEBİ

Kadıköy İstanbul'un eski bir beldesidir. Bizanslıların kurduğu İstanbul'dan eski tarihe sahip olduğu gibi, Osmanlıların eline de İstanbul'un fethinden hemen bir asır önce geçmiştir. Orhan Bey buralara kadar gelmiş ve buraları mülküne katmıştır. Yıldırım Bayezid ve çocuklarının çok saygı gösterdiği İvaz Fakih'e, oğullarından Çelebi Mehmed Çamlıca ve Kısıklı yöresini bağışlamıştır (Vahit Efendi, Mihahu'l Miyah eseri taş basması).

Kadıköy'e İstanbul'da şehir kuranlar, körler memleketi, demişler. Zira bir kahin Bizanslılara, baş şehrinizi körler memleketi karşısında kurunuz, işaretini vermiş. Şimdiki güzel yeri beğenmişler. Bunu Halkidon Kalkeduvan'ın karşısında görünce, kâhinin dediği yer burasıdır diyerek İstanbul şehrini yapmışlar. Çünkü onlar bu güzel yeri keşfetselerdi onlar yapardı, zira görememişler, demişlerdir (Ünver, 2015:63). Kadıköy tarihçi Hammer'e, Osman Nuri Ergin'e, Abdulkadir Erdoğan'a ve Süheyl Ünver'e göre Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un efendisi, ilk kadısı ve belediye başkanı Hızır Bey'e arpalık³ olarak verilmiştir (Hammer, 1884; Erdoğan, 1943; Ergin, 1995; Ünver, 2015). Demek ki Kadıköy'ün ismi bundan ileri gelmektedir. Nitekim Fatih, İstanbul'a davet ettiği ve *Teahfüt* meselesi kahramanlarından Alaettin Tusi'ye yine sur dışında bir köyü hediye etmiş, arpalığı olan bu köy müderris köyü olarak şöhret bulmuştur. Buraya halen müderris köyünden galat Metres Köyü denmektedir.

3. FATİH DÖNEMİNDE ŞEHREMINİNİN UNVAN VE GÖREVLERİ

İstanbul'un başkent yapıldığı 1453 tarihinden 1855 tarihine kadar resmi kayıtlarda, devrin başucu eserleri niteliğindeki kitaplarda ve devlet memuriyetlerinde "*şehremini*" ismine rastlanmakta ise de İstanbul'dan daha önce fethedilen ve başkent yapılan Bursa ve Edirne'de "*şehremini*" adıyla bir memuriyet istihdam edildiğine dair resmi bir kayda rastlanılamamıştır. Dolayısıyla *şehremini* unvan ve görevlerinin Bizanslılardan alındığı düşünülmektedir. Çünkü Şehreminilere verilen şehrin inşaat ve tamir işlerinin İstanbul'un fethinden önce "*subaşı*" tarafından yerine getirildiği Tacü't – Tevarih adlı eserde şu şekilde yer verilmiştir:

"Fatih İstanbul'u teshir ve sur barusunu tamir etmekle Süleyman Bey nam kulunu İstanbul Subaşısı tayin ile tamir-i şehri ona tefviz eyledi." (Tacü't – Tevarih, çev. 1992). Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu İstanbul'u fethettikten sonra Bizans Devlet teşkilatından bazı yönetim usulleri ile şehremini unvanını ve görevlerini de almıştır. Bizans döneminde şehreminlerin şehrin yapılarının tamirati ile görevli oldukları surların üzerindeki

³ Osmanlı döneminde yüksek görevlilere ek olarak verilen ödenek ya da emekli olanlara bağlanan maaş.

kitabelerden anlaşılmaktadır. Örneğin 1438 yılında meydana gelen depremde İstanbul surlarının yıkılmasıyla o dönemin şehremini Kiros Konstantin'in üstün gayretiyle surlar 60 günde tamir edilmiş ve yenilenmiştir. Bu olayı anlatan kitabe, Haliç'e bakan *eksilokerkos* denilen Parmakkapı'nın üstüne konmuştur. Bu kitabede: “İmparator Teodisius ile Şehremini Kostantin bu surları 60 günde yaptılar.” İbaresini almaktadır (Mehmed Ziya, 1928: 272).

Şehreminlerinin yukarıda sayılan görevinden başka sarayda ve şehrin mahallelerinde devlete ait inşaat ve tamirat işleri için gerekli olan malzeme ve diğer şeyleri tedarik etmek, tutarlarını tespit etmek, çalışanların yiyecek ve içeceklerini temin etme ve tüm bu iş ve işlemler ile çalışanların hesaplarını tutma gibi görevleri de olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin o zamanki şehremini tabiriyle, modern anlamda kullanılan ve günümüz belediye başkanlığına denk gelen şehremini unvanının kelime benzerliğinden başka bir ilişkisi yoktur.

Öte yandan Fatih Kanunnamesi'nde şehreminlerin rütbe ve maaşı ile ilgili bilgi verilse de, görevleri hakkında bir ifadeye rastlanılamamıştır. Fatih Kanunnamesi'nde deniliyor ki: Derecelerine göre defter emini, onun altında şehremini ve onun altında da Reisü'l Küttab otururlar. Ve şehremini 120 akçe ulufe verilir (Kānunnāme-i Āl-i Osman, çev. 2003). Kanunnameye göre protokolde şehreminliği, defterdar eminden yani Defter-i Hakani bakanından altta yer alır. Ancak Divan-ı Hümayun kâtiplerinin reisi ve o zamanın Dış İşleri Bakanı olan Reisü'l Küttab'dan büyük bir unvan ve memuriyettir. Fatih'in Kanunnamesi'nde şehreminlerin görevlerine rastlanmamıştır. Ancak Ayyansaraylı Hafız Hüseyin Efendi'nin Hadikatü'l-Cevami adlı eserinde şöyle bir ifadeye rastlanılmıştır: “Tarik-i mezburu küşad eden muma- ileyh Mustafa Efendi Mansıb-ı mezburda senesini tekmi edip Kanun-ı Osmani üzere Şehremanetine naklolundu.” (Hadikatü'l-Cevami, çev. 2001). Fakat bu ibarenin geçtiği Kanunname-i Osmaniye rastlanılamamıştır. Fetih'ten sonra Bizans'tan alınan şehremini görevlisinin hizmeti imparator sarayının içinde ve başkentte olduğu anlaşılmaktadır.

Şehremininin saraydan çıkması ancak 1855 yılında olmuştur. 1855 yılında şehremini emanet teşkilatının başı olmuştur. Dolayısıyla ilk şehremini 1855 yılında padişah emriyle şehir işlerini ele alan Salih Paşa'dır. Paşa emanet teşkilatını ve ilk emanet meclisini kurmuştur. Bu teşkilatın adını, düzenini getiren ise Reşit Paşa'dır (Ziyaoğlu, 1992: 19). 1855 yılıyla birlikte yeni bir kuruluş ve belediye hizmetlerinde ikinci bir dönem başlamıştır.

4. FETİHTEN SONRA İSTANBUL'UN İLK KADISI, BELEDİYE BAŞKANI VE ŞEYHÜLİSLAMI

Fetih'ten itibaren İstanbul sur ve şehir duvarlarıyla ayrılan üç semt (bilad-ı selase) Galata, Üsküdar ve Haslar (Eyüp de denir) bağımsız kadıların idaresinde ayrı ayrı bir kaza yetkisine sahip olmasına rağmen sur içinde kalan alana İstanbul Kadılığı, Taht kadılığı veya “Mahruse-i Kostantiniye” adı verilerek burası en yüksek rütbeye sahip bir kadının salahiyetine verilmiştir (Gökbilgin, 1948: 137; Ergin, 1922: 299; İnalçık, 2005: 177).

Fethin ertesi günü İlk “İstanbul Kadısı”, “İstanbul Efendisi” unvanı ile atanan Hızır Bey Çelebi, kadılığın gerektirdiği yargı işlerinin yanında iş, işlem, tutum ve davranışlarıyla İstanbul'un ilk belediye başkanı olmuştur. Şüphesiz o yıllarda belediye, belediye başkanı, belediye reisi gibi deyim ve unvanlar kullanılmamaktadır. Ancak yapılan araştırmalarda Fatih tarafından arzulanan, Hızır Bey tarafından düzenlenen, yönetilen görevlerin bugünkü belediye teşkilatına özgü görevlere uyduğu görülmektedir.

Kâtip Çelebi, Hızır Bey Çelebi'nin ilk İstanbul Kadılığı görevi yanında ilk fetva makamı olarak tayin edilmesi nedeniyle onun ilk Şeyhülislam olduğunu da ifade etmiştir (Takvîmü't-tevârih, çev. 2009). Kısa süren kadılık görevi yanında fetva da veren Hızır Bey 'in ölümünden sonra aynı göreve Molla Hüsrev tayin edilmiş ve hicri 877 (miladi 1472 veya 1473) yılına kadar selefi gibi bu görevleri bir arada yürütmüştür (Kaydu, 1977:203).

İstanbul'un ilk Kadısı Hızır Bey, şehrin ilk Subaşı ise Süleyman Bey'dir. Şehrin kuşatması esnasında harap olan surları ve şehir içindeki sokakları, binaları tamir eden Süleyman Bey'dir (Ziyaoğlu, 1966: 5). Süleyman Bey bazı bilim çevrelerince İstanbul'un ilk valisi olarak kabul edilmektedir.

Öte yandan Fatih Sultan Mehmet döneminde bayram günlerinde, dini törenlerde bazı önemli toplantılarda Hızır Bey çelebi İstanbul Kadısı olarak Veziriazam, defteremini gibi baş divan erkanı kimselerden sonra huzura girer, huzurda ve divanda konuşabilir, sohbetinde söz alabilirdi. Bu düzen ve protokolün XVIII. yüzyıla kadar sürdüğü görülmektedir.

İstanbul'un fethinden sonra şehirdeki, sur, meydan, cadde ve sokakların onarımı, su tedariki, kalıntıların ortadan kaldırılması, halkın yerleştirilmesi, hamamların ve kapanların açılması, temizlik ve beslenme işlerinin düzenlenmesi çarşı ve pazarların kurulması, bunların denetimi gibi her türlü beledi işlerin ve ihtiyaçların karşılanması Hızır Bey ve İhtisap ağası, Mimar ağası, Subaşı gibi görevliler tarafından yapılmıştır. Hızır Bey'in kendi zekâsı ve buluşlarını da katarak yaptığı hizmetler incelendiğinde sadece İstanbul'un ilk belediye başkanı değil çağının da en ileri ölçüde belediyecilerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki o çağda, XV. yüzyılda İstanbul için belediye hizmetleri ile ilgili aldığı kararların, tedbirlerin ve girişimlere batı devletlerinde rastlamak pek mümkün değildir.

Hızır Bey, o dönemde belediye hizmetleri alanında getirdiği en önemli yeniliklerden biri Çarşı ve pazarda çalışan çeşitli hizmetleri yerine getiren kişilerin kayıtlarının yapılması ve sicillerinin düzenli olarak tutulmasıdır. Yine gıda borsası niteliğindeki *Kapan'ların* hizmete girmesi Hızır Bey öncülüğünde olmuştur. Ayrıca ticarete ilk defa mühürlü tartılar usulünü getirmiştir. Hızır Bey'in getirdiği başka bir yenilik ise fiyat ve çarşı Pazar uyuşmazlıklarının çözümü ve suçlunun cezalandırılması gibi adi zabıta işlerinin yanında dünya da ilk kez Galata Kadılığı çevresine Tophane yakınında ve Üsküdar'da kurulan belediye işlerine ve kapsamına giren özel bir mahkeme kurulmasıdır. Yine Hızır Bey döneminde Komün taşınmaz değerlerinin saptanması da Mahkemetü'l Es'ar yoluyla olmuştur.

Öte yandan kadılığı, nüktedanlığı ve bilginliği ile bilinen Hızır Bey Çelebi'nin çok kolaylıkla ve zarif bir biçimde şiirler yazdığı görülmektedir. Nitekim ele geçen bazı vakıf senetlerinde de şiirsel bir dille imza attığı görülmüştür. Örneğin:

“ Sahne-i Mahmünühu bi kavli udul.

Şehidu sümme kabilu bi kabul.

Hıdr'übni celal emdahü

KADİYEN fi diyar'ı İSTANBUL.”

Bu dörtlüğün 1. ve 2. mısralarında vesikanın içine aldığı hükümler 3. mısradaki adı ve baba adı ile imzaladığı ve 4. mısradaki ise görev yeri ve unvanı yazılıdır. Dörtlüğün tümünden imzası oluşmaktadır (Ziyaoğlu, 1992: 41). Ayrıca Hızır Bey'in çağın modasına uyarak yazdığı Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri bulunmaktadır. Bunlardan en meşhuru kelam ilmiyle ilgili kaleme aldığı Kaside-i Nuniyye'sidir (Tansel, 1971). Öte yandan Hızır Bey Çelebi meşhur bilginler de yetiştirmiştir. Hocazâde, Hayalî, Kestelî, Alaüddin Arabî, Hatibzâde ve Muarrifzâde bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Hızır Bey, Arap memleketlerine gitmeden Arapça öğrenen bilginlerdendir (Yalar, 2002: 104).

Son bir özelliği olarak Hızır Bey Çelebi Osmanlı medeniyetinde tarih düşürme hareketini başlatmış ve sanat haline getirmiştir. Her ne kadar Hızır Bey'den önce nadiren yapılsa da Hızır Bey ile birlikte tarih ibareleri şiir mısralarına alınmaya başlanmıştır. Hızır Bey'in İstanbul'un Fethine ilişkin şiirle düşürdüğü tarih kendi türündeki beyit ve şiirlerin en ustalarından ve tanınmışlarından biri olarak göze çarpmaktadır. Hızır Bey İstanbul'un fethi ile ilgili yazdığı şu iki mısra durumu çok iyi özetlemektedir:

“Feth'i İstanbul'a nusrat bulamadılar evvelün

Fethedüp Sultan Mehmed kıldı tarih'i AHİRUN.”

Burada beytin ikinci dizesinde “ahirun” sözcüğüyle tarih düşülmüştür. *Ahirun* ebced hesabıyla Hicri 857 yılına karşılık gelmektedir bunun da Miladi takvimde karşılığı 1453'tür.

5. HIZIR BEY'İN BELEDİYECİLİĞİ

Hızır Bey Çelebi'nin kadılık unvanına bakılarak sadece adliye işleriyle uğraştığı sanılmamalıdır. Hızır Bey'in görevinin şer'i nitelikte olmasından dolayı bir takım idari görevleri ve belediye hizmetlerinin sorumlusu ve merkezi yönetimin temsilcisi olduğu bilinmektedir. Çünkü Hızır Bey padişah tarafından atanan bir taht kadısı, merkez kadısıdır.

Taht kadısı, Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde devletin büyük rütbedeki kişileri aleyhine ileri sürülen önemli davalara baktığı, fakat daha çok sivil yönetimle ve belediye işleriyle uğraştığı görülmektedir. Nitekim Hızır Bey'in Fatih Sultan Mehmet ile bir Rum mimari arasında geçen ve Rum mimar lehine hükme bağladığı şu dava buna en güzel örnektir:

Büyük bir abidenin inşasında kullanılacak iki mermer sütunu, Fatih bir Rum mimara teslim eder. Mimar da Fatih'in istediği gibi değil de bu sütunları üçer arşın kesip kısaltır. Fatih ceza olarak Rum mimarının elini

kestirir. Rum mimar da Fatih aleyhine dava açar. Bunun üzerine mahkemeye sevk edilen büyük padişah başköşeye oturmak istemiş. Birden bire Hızır Bey'in şu uyarısı ile karşılaşmış:

“Oturma Beyim! Hasminla mürafaa-i şer'i olacaksın, ayakta beraber dur!”

Hızır Bey Çelebi, bu koca sanık padişaha haksız el kestirdiği için kendisinin de kısasa tabi olduğunu ve elinin kesileceğini bildirir. Fakat mimar kısası istemediği için büyük fatih günde on altına mahkûm olur ve hatta kısastan kurtulduğu için bu tazminatı kendiliğinden yirmi altına çıkarır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, çev. 2015). Hızır Bey Bismarck hikâyesinden yıllarca önce “İstanbul'da hâkim var!” sözünü büyük hakan Fatih'e damgalatmış büyük bir isimdir.

Dünya Belediyecilik tarihinde özel bir yer ve değere sahip olan Hızır Bey Çelebi o çağda bugün belediye işleri denilen görevlere getirdiği yenilikler vardır. Bunlardan biri fişleme usulüdür. Çarşı pazarda çalışana çeşitli hizmet erbabının kayıtlarının yapılmasına, sicillerinin tutulmasına Hızır Bey zamanında düzenli bir biçimde başlanmıştır.

Yine birer yerel gıda borsası demek olan *Kapan'ların* hizmete açılmasına Hızır Bey öncülük ve kuruculuk etmiştir. (Unkapanı, Yağkapanı,, Balkapanı gibi...) örneğin Unkapanı, İmparatorluk İstanbul'unun buğday gümrüğü olan ve bu sebeple de un fabrikaları ve fırınları ile öne çıkan semt olması yanında fetih sonrası ilk kurulan Türk-İslam mahallerindedir.

Unkapanı gümrüğü-kapanı, sadece İstanbul şehri ile sınırlı kalmamıştır. Balkan coğrafyası, Kırım ovasına kadar buğday üretiminin uzun yıllar boyunca bütün Osmanlı ve Akdeniz dünyasına nakli ve ticaretinin de yönlendirildiği bir merkez olmuştur. (Göncüoğlu, 20105: 105).

Öte yandan fiyat ve çarşı Pazar uyuşmazlığının çözümü ve suçlunun cezalandırılması işi ilk kez Galata Kadılığı çevresinde, Tophane yakınında Mahkeme-tül Es'ar adıyla kurulan, sonradan tümüyle unutulmuş, özel bir mahkemede görülmesidir. Komün taşınmaz değerleri tespiti de buna dâhildir (Ziyaoğlu, 1992: 53).

Hızır Bey Çelebi'nin yaptıkları belediye hizmetlerini şöyle özetleyebiliriz (Ziyaoğlu:1971):

1. İstanbul surlarının onarımı (surlar ve kent merkezi dâhil).Subaşı Süleyman Bey ile birlikte onarımda çalışmışlardır.
2. Kapanlar (bölgesel ve yerel gıda pazarları) kurulması.
3. Sarnıçların ve suyollarının düzenlenmesi (Subaşı Süleyman Bey ile birlikte).
4. Fiyat ve baç⁴ işlerinin yönetimi.
5. Es'ar⁵ işlerinin, gıda ve ihtiyaç maddeleri satışının düzenlenmesi.
6. Tartı ve ayağların kontrolü.
7. Çarşı, Pazar gıda maddeleri teftişi (sağlık ve kalite kontrolü) tağşiş, hile (karışık, çürük, bozuk) malların denetimi.
8. Dinsel ve Din dışı görüş ve davranışla çeşitli denetim ve cezalandırma.
9. Belediye suçları için özel mahkeme (Mahkeme-tül Es'ar)kurulması.
- 10.Şehir imar düzeninin denetimi⁶.

⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrük vergisi.

⁵ Osmanlı Döneminde Narhlar. Satılan şeylerin bilinen ve değişmeyen fiyatları.

⁶ İber Ortaylı'nın “Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı” adlı eserinde Hızır Bey Çelebi'nin İstanbul'un imar düzeninin denetimi hususunda başyardımcılığını yapan mimarbaşı ile birlikte: Suyolları, surlar ve yol üzerinde bina kurulmaması, sundurma ve balkonların sokağa sarkmaması, gayrimüslim semtlerdeki evlerin içine hamam yapılmaması, mezarlık ve Pazar yerlerinin kadının izni olmaksızın nakledilmemesi ve bu konulardaki faaliyetin onun yürüteceği muameleye bağlı olması konusu kadının başlıca görevlerindedir. Ayrıca son zamanlarda özellikle yabancı araştırmacılar tarafından İstanbul'un plansız özellikleri üzerinde durmaya devam etmektedirler. Ancak M. Bonine gibi araştırmacılar başta İstanbul olmaz üzere İslam şehirleri hakkındaki planlı bir yapıya sahip olmadığı görüşünün altında yatan neden “ Ortadoğu toplumlarındaki şehir yapısına ilişkin anlayışımızdaki büyük boşluklar bulunduğu ve özel bilgi eksikliğinin kısmen kaynak yetersizliğinden ileri geldiğini” söylemektedir. İnalçık (1988:251-275)'a göre Onbeşinci yüzyıl ortalarından yirminci yüzyıla kadarki Osmanlı kadı sicilleri, bugün Tirandan Kudüs'e kadar çeşitli şehir arşivlerinde dağınık bir biçimde bulunan ve sayısı binlerce cilde ulaşan -sadece İstanbul'da 9.870 adet sicil defteri vardır,- muazzam bir koleksiyon oluşturmaktadır. Bu kaynağı oryantalistlerin ‘basitçi, katı’ öğretileri olmadan (M.Bonine'ye göre Uruk'tan Kazablanka'ya kadar, s. 169) çözmek ve doğru bir şekilde yorumlamak, İslam şehri araştırmaları için mümkün değildir.

Ayrıca İstanbul'un Fethinden iki gün sonra 1 Haziran 1963 Cuma günü Bizans'tan alınan Ayasofya Kilisesinde 20 bin kişilik bir cemaat ile öğle namazı kılınmıştır. Namazda Fatih Sultan Mehmet de bulunmuştur. Namazdan sonra Ayasofya'da büyük bir tören yapılmış ve kilise, camii olarak Hızır Bey Çelebi tarafından kayıt ve tescil edilmiştir. Bu durum belediye görevlisi kadıların, Nişancı denilen bir tür tapu ve kadastro görevlilerinin dışında benzeri çapta kamu emlak kayıtları ile uğraştıklarını da göstermektedir (Ziyaoğlu, 1992: 42).

Hızır Bey'in yukarıda sayılan karar ve tedbirlere, usullere büyük ölçüde katkıda bulunularak meydana gelen beledi hizmetlerin düzen ve sistemi Osmanlı İmparatorluğunun yükselme döneminde (1453-1579) devam etmiştir. Ancak duraklama ve gerileme döneminde diğer alanlarda olduğu gibi belediye hizmetleri ve kadılık makamı yıpranmış, düzen bozulmuştur. Fakat Tanzimat'ın ilanı ve Mustafa Reşit Paşa'nın çabası ile belediyeçiliğe çağdaş bir düzen verilmeye çalışılmıştır. Bu değişim ve gelişim 1839-1855 yıllarından bu yana sürüp gitmiştir.

6. HIZIR BEY'İN ÖLÜMÜ VE HAZİRESİ

Büyük bilgin, kadı, şair belediye başkanı Hızır Bey ölümünden sonra Zeyrek semtinde, Atatürk Bulvarı üzerinde bölgenin onarımı esnasında yıkılan Voynik Şücaüddin mescidindeki hazireye⁷ gömülmüştür.

Fotoğraf 1: Hızır Bey ve Hızır Bey'in Kabrinin Başlıktaşı

Fotoğrafta da görüldüğü gibi Hızır Bey'in mezar taşındaki ibareler Türkçe yazılmamıştır. Arap ve fars dilindedir. Toplam 10 satırdır. İlk altı satırı Farsçadır. İkinci dört dizelik ibare Arapçadır. Mezar taşında rakamla yazılmış ölüm tarihi yoktur. Aynı dillerde yazılmış ibarelerin son satırları ölüm tarihini göstermektedir.

İlk bölüm Farsçadır ve Türkçemize çevirisi de şöyledir:

“Allah'ın yarattıklarının en hayırlısı, halkın üstadı, İran ikliminin müftüsü, müşküllerin açıcısı, memleketin yüzü suyunun, temiz ruhu (O) saraya yani cennet köşküne yürüdü. Melekler onu almak için kutsalların dilinden (rahmet içine gel) diye seslendiler.”

⁷ Hazire: Bir mescit ve cami yakınlarında veya bitişiğinde çok kez bir veya birden fazla kabir bulunan gömme yeri. Bahçesi, yöresi demektir.

İşte son satırdaki, “*derrahmet ay*” (rahmet içine gel) ibaresi, divan edebiyatında ebced hesabı ile Hicri 863, Miladi ise 1458-1459’u göstermektedir. Kitabenin dört satırlık Arapça bölümü ise şöyledir:

“Ümmetin hayırlısı çağın en erdemlisi, büyük bilgin Hızır Bey Çelebi vefat edince ölüm tarihine: “*lazale aleyhirrahme*” (rahmet sonsöz süre üzerine olsun) dedim.” Buradaki tırnak içindeki ibare ebced hesabı ile Hızır Bey’in ölüm tarihini belirtmektedir. Hızır Bey Hicri 863 yılının ilk üç ayında ölmüş ise bu tarih miladi takvimin 1458 yılını, eğer geri kalan aylarda ölmüş ise 1459’u göstermektedir. Doğum tarihi ise açıktır. 810 hicri yılının Rebi’ül evvel ayı olarak gösterilmiştir. Bu da 1407 miladi yılının ağustos ayına rastlamaktadır.

7. SONUÇ

“Her şeyin ilkinde itibar edilir” sözü gereğince İstanbul’un ilk belediye başkanı ilk taht kadısı unvanları ile unutulmayacak hizmetler veren ve fetihten sonra İstanbul’u ihya eden kişidir Hızır Bey Çelebi. Her ne kadar Nasrettin Hoca’nın torunu olduğu söylene de bu bilgi henüz doğrulanmamıştır. Maalesef Hızır Bey’in ismi günümüzde pek fazla bilinmemektedir. Ayrıca *Kamusu’l -a’lam gibi* muteber eserde bile mezarının yeri yanlış gösterilmektedir.

İstanbul’un ilk belediye başkanı Hızır Bey çelebi ve İstanbul Belediyesi Türk belediyeçilik tarihinin ta kendisidir. İnsan dışındaki tüm canlılar yaşam denemesini yeni baştan edinir ancak *eşrefi mahlûkat* olan insan geçmişi anar ve geçmişin birikimlerini değerlendirebilir. Osmanlı’dan günümüze uzanan toplumsal bir anlayış ve inceliğin geleneklerine sahip en seçkin kişisi için söylenen İstanbul’un efendisi unvanı başta Hızır Bey Çelebi olmak üzere İstanbul kadılarının geleneksel ve tarihsel adıdır. Kadıköy’e adı verilen şair, bilgin nüktedan İstanbul’un efendisi, İstanbul’un ilk kadısı ve ilk belediye başkanı Hızır Bey Çelebi ortak kültür mirasımızdır. Her kuşak onu hatırlayarak bu mirasın nöbetini tutmuş olacak ve koruyacaktır.

Görevi boyunca hakkaniyeti ve doğruluğu elden bırakmayan Hızır Bey Çelebi bilimde en karmaşık sorunları çözmüş, adaleti tesis ederken kimseden korkmamış, yönetimde kimsenin etkisi altında kalmamıştır. Ölümüne dek görevinin başında kalan Hızır Bey Çelebi Fatih Sultan Mehmet’in gözünden hiç düşmemiş takdirinden uzak kalmamıştır.

Öte yandan Ayasofya Kilisesinin cami olarak tescilinden sonra, Fatih Sultan Mehmet Han’ın verdiği emirle Ayasofya’da derslere başlanmıştır. Fatih Sultan Mehmet’in çok değer verdiği Molla Hüsrev, Ayasofya’ya baş müderris, Hızır Bey Çelebi de kadılığa ve belediye başkanlığına ek görev olarak müderris seçilmiştir. Ayrıca Molla Zeyrek de Zeyrek Semaindeki Bizans’tan kalma Pantokrator Manastırının 50 odası onarıldıktan sonra orada açılan medrese baş müderris olmuştur. Fatih medreselerinin birer koleji niteliğindeki Ayasofya ve Zeyrek Dershaneleri bir bütün halinde İstanbul Üniversitesinin kuruluş temelini oluşturmuştur. İstanbul’un bu iki ve ilk dershanelerinde öğretimde bulunan Hızır Bey, Türk üniversite tarihinin de önemli şahsiyetleri arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Armağan, M. (2005) “ İstanbul’un İlk Belediye Başkanı Hızır Bey ve İlk Valisi Süleyman Paşa” içinde Akyüz, V.(Ed.), İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler C.I. İlke Yayınları, İstanbul

Babinger, F. Mahomet II, le Conquérent, et son temps, 1432-1481: La grande peur du monde au tournant de l’histoire. Payot, 1954.

Babinger, F. (Tarihsiz). “Hızır Bey”, E.1 (Fransızca nüsha), C. II. s. 1010.

Bonine, M.E. (1990). The sacred direction and city structure: a preliminary analysis of the Islamic cities of Morocco. Muqarnas, 50-72.

Bursalı Mehmed Tahir (1971). Osmanlı Müellifleri, haz: İsmail Özen, Meral Yayınevi, C.I, İstanbul

Çelebi, Evliya (2015). Seyahatname.

Çelebi, Katip (2009). Takvîmü’t-tevârîh: indeksli tıpkıbasım. Türk Tarih Kurumu.

Erdoğan, A.(1943). XV. Asır Ortalarında İstanbul’da Bir Türk Bilgini Hızır Bey -Hayatı ve Eserleri, Konya Dergisi, s. 57.

Ergin, O. N. (1922). Mecelle-i Umur-u Belediye, Matba’a-yi Osmaniye, İstanbul

Gökbilgin, T. (1948) “16’ncı Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadıların Rolü”, IV. Türk Tarih Kongresi, TTK Yayınları. s.137. Ankara.

- Göncüoğlu, S. (20105). Osmanlı Dönemi Unkapanı Senti'nin Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hafız Hüseyin Ayvansarâyî (2001), Hadîkatü'l Cevâmi', (haz. Ahmed Neziğ Galitekin, Hadîkatü'l-cevâmi', İstanbul Câmileri ve Diğler Dînî- Sivil Mimârî Yapılar) İşaret Yayınları, İstanbul.
- Hammer (1884). Histoire de l' Empire Ottoman I (Çev: Dochez, M.), Paris
- Hoca Sadettin Efendi (1992). Tacüt Tevarih, (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İnalçık, H. (2005). " İstanbul Bir İslam Şehri" içinde Akyüz, V.(Ed.), İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler C.II. İlke Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, H. (1988) "The Ruznamce Registers of the Kadiasker of Rumeli as Preserved in the Istanbul Miiftulik Archives." Turcica, no. 20, 251-75.
- Kaydu, E. (1977). Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi, (2). s. 201-210
- Mecdi Efendi (1852). Tercüme-i şakaik-ı numaniye fi ulemai devlet-i ali Osmaniye, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Mehmed Ziya Bey (1928). İstanbul ve Boğaziçi, Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Asarı Bakıyyesi 1-2, Beyazıt Devlet Ktp. 23037, Matbaa-i Amire 1336 (1928), İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2017) Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, Kronik Yayınları, İstanbul.
- Özcan, A. (2003). Kānunnāme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin). Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Tansel, S. (1971). Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri. MEB Yayınları. Ankara.
- Tulum, M. (2001). Tazarru' name, MEB Yayınları, İstanbul.
- Ünver, A. S. (1995). İstanbul Risaleleri (Vol. 1). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.
- Vahit Efendi, Mihahu'l Miyah eseri taş basması
- Yalar, M. (2002). XV. Yüzyıl Bursa Âlimleri ve Arap Diline Katkıları. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11(2), s. 97-116.
- Yazıcıoğlu, M. S.(1993). Hızır Bey ve Kaside-i Nuniyesi, AÜİF Dergisi, XXVI, s. 549.
- Ziyaoğlu, R (1966). İstanbul Belediye Reisleri ve Belediye Meclisleri. Belediye Matbaası, İstanbul.
- Ziyaoğlu, R. (1971). İstanbul Kadıları-Şehreminleri-Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi. Akgün Kitabevi, İstanbul.
- Ziyaoğlu, R. (1992). İstanbul'un İlk Belediye Başkanı Hızır Bey Çelebi. Aksüt Matbaası, İstanbul.